

PTENSKÝ ZPRAVODAJ

Informační čtvrtletník obecního úřadu

PŘÍLOHA – BŘEZEN 2020

Rod Saint Genois d'Harnoncourt

V roce 2019 obdržel Obecní úřad ve Ptení neobvyklou zásilku. Odesílatel Libor Kratochvíl, jehož předmětem zájmu je sfragistika – pomocná věda historická o pečetích, v ní poskytl fotografii pečeti soudního úřadu rodu Saint Genois pro panství klášterní Hradisko, Ptení a Čelechovice na Hané. Uprostřed pečeti z červeného vosku je umístěn rodový erb, lemovaný po obvodu názvy tří uvedených statků. Pečetní symboly vyjadřují výsadní postavení majitele při řešení právních záležitostí na vlastním území a listinám dodávají punc pravosti. Stejně jako na jiných panstvích platila tato praxe až do zrušení poddanství.

Obrázek 1: Erb rodu Saint Genois

Obrázek 2: Pečeť soudního úřadu rodu Saint Genois pro panství klášterní Hradisko, Ptení a Čelechovice na Hané

Rod Saint Genois d'Harnoncourt, který byl v letech 1825 až 1878 předposledním šlechtickým majitelem Ptení, pocházel z Belgie. Někteří z jeho příslušníků se u nás usadili nejprve na pomezí severní Moravy a Slezska a utvořili tak samostatnou rodovou větev. Jako prvního připomínají historické prameny k roku 1700 svobodného pána Filipa Saint Genois. Tehdy mu patřila ves Ropice u Českého Těšína, ve které dal tamější tvrz přestavět na zámek. Zemřel v roce 1716. Jeho dědicové vlastnili Ropice do roku 1785, kdy je Karel jako poslední z nich prodal. Část nedalekých Horních Domaslavic patřila rodu do roku 1718. O třináct let později získal Jan Josef Saint Genois u Frýdku velkostatek Paskov, který rod postupně přeměňoval ve své

reprezentativní sídlo. Po předchozích majitelích zde převzal zámek s oranžerií a skleníky, ve výčtu majetku nechyběla ani okrasná, ovocná a zelinářská zahrada.

Noví majitelé shromažďovali v zámecké zahradě pozoruhodné botanické sbírky. Proslulost a majetkový vzestup rodu dosáhly vrcholu v 19. století. K pochopení jedné z příčin tohoto vývoje je třeba se vrátit do doby osvíceného panovníka Josefa II., který s důrazem na soustředěné, spravedlivé a hospodárnější vedení státu provedl nesčíslné reformy. Jednou z nich rozhodl v roce 1782 o zrušení řeholí a klášterů, které „neudržují škol, neošetřují nemocných a jinak nevynikají ve studiích“. Na Moravě následně zaniklo 38 klášterů a jejich majetek byl převeden do náboženského fondu, určeného k adresnějšímu financování církevní správy a rozvoji školství. Odtud byly hrazeny i náklady na založení nových far a samostatných kaplanek, při kterých musely být zřízeny další školy. Problémy správy rozsáhlého a navíc roztroušeného majetku náboženského fondu způsobily, že se příjmy z nemovitostí zaniklých klášterů stávaly těžko kontrolovatelnými a ztenčovaly se. Propad hospodaření náboženského fondu po smrti císaře Josefa se jeho méně úspěšní následníci snažili zastavit prodejem jednotlivých podílů.

V roce 1825 byla prodejem statků ve státní správě pověřena zvláštní komise. Očekávané příjmy měly pomoci k úhradě dluhů z doby válek. Výhodné příležitosti k nabytí majetku, spravovaného a nabízeného náboženským fondem, využil mezi jinými také Filip Ludvík Saint Genois. Tento jediný syn svobodného pána Arnolda Saint Genois d'Haroncourt se narodil v roce 1790 v Badenu u Vídně. Po studiích práv a filozofie v Olomouci se brzy utvrdil v přesvědčení, že v nastávající době nelze dosáhnout úspěchu hospodářskou politikou podle vzoru šlechtických předků. Díky schopnostem a zdravému úsudku se mu brzy otevřela cesta k funkcím na vídeňském císařském dvoře. Veden seriózním zájmem o podnikání koupil v roce 1825 z náboženského fondu za 410 tisíc zlatých panství někdejšího premonstrátského kláštera Hradisko u Olomouce. K panství náleželo 37 vsí nebo jejich částí, ve kterých se hospodařilo na klášterních dvorech, kdysi se tam dokonce těžilo zlato. Další příjmy plynuly z klášterního pivovaru a železáren. Z nejnámějších vesnic příslušely klášteru Bohuňovice, Náklo, Olšany, Senice na Hané a Svatý Kopeček, ale i Černovír, Hejčín, Pavlovičky a Řepčín, které se později staly součástí Olomouce. Centrem panství byla výstavná čtyřkřídlá budova kláštera Hradisko. V polovině 18. století v ní žilo 79 duchovních, jejich opat byl současně nadřízeným dvou proboštví v Uhrách. V roce 1784 byl klášter zrušen a správu jeho majetku převzal náboženský fond. Když pak Josef II. zřídil v Olomouci generální kněžský seminář, soustřeďující výchovu kněží pro celou Moravu, stal se uvolněný prostor kláštera jeho sídlem. Na životní dráhu duchovního se zde připravovalo na 400 studentů, v literatuře se vyskytuje dokonce informace o 700 studujících seminaristů. Definitivního určení se objekt dočkal počátkem 19. století po přeměně na vojenskou nemocnici. Stejnému účelu slouží dodnes. V roce 1825 získal Filip Ludvík z náboženského fondu dražbou také panství Ptení se statkem Suchdol a panství Čelechovice na Hané. Obě patřila dříve klášteru svaté Kláry v Olomouci, ve kterém v roce 1746 žilo 28 jeptišek. Po zrušení kláštera v lednu 1782 a převedení objektu do náboženského fondu sloužily jeho budovy střídavě různým účelům. Dnes v nich sídlí Vlastivědné muzeum Olomouc.

Stav ptenského panství v době před jeho převzetím Filipem Ludvíkem byl neutěšený. Hodnota jmění klesala, protože klarisky svěřily jeho správu úředníkům, kterým až příliš důvěřovaly, a proto je v jejich rozhodování výrazněji neomezovaly. K vlastní škodě se spokojovaly s pravidelně odváděnými příjmy z panství, protože právě představovaly svůj olomoucký klášter a aktuální situace v hospodaření je netížila. Stereotypní rytmus života ve Ptení byl rozvrácen o velikonočním pondělí v roce 1771. V 1. poschodí zámku, obývaném rodinami panských úředníků, vypukl požár, který se rozšířil na celý objekt. Po katastrofě, ze které se zámek již nevzpamatoval, měly jeptišky zájem pouze na obnovení pivovaru, další práce však oddalovaly s odkazem na finanční nákladnost. Stejných argumentů užíval i náboženský fond, kterému zámek připadl po zániku kláštera sv. Kláry, po dvaceti letech od zničujícího požáru však musel zajistit odstranění zbytku prvního patra, který hrozil sesutím. Zámek včetně věží byl snižen na úroveň přízemí, upraveného na kancelář

a byty úředníků. Pivovar ve východním křídle byl pronajímán, stejně jako palírna a draslovna ve vesnici. Dříve obdivovaná oranžerie a skleníky zanikly pro nedostatek péče a na jejich místě vznikla farská zahrada, přidělená fondem místnímu duchovnímu správci. K žádoucímu hospodářskému oživení napomohl až průběh reforem Josefa II.

Velký význam měl patent o zrušení nevolnictví, umožňující volný pohyb obyvatel v daných podmínkách. Počet usedlíků na hospodářských dvorech rozlehlého ptenského panství, ke kterému od 17. století náležel také Hrochov, se tehdy zvětšil o přizvané německé kolonisty z panství Mírov, Zábřeh a Moravská Třebová. Někdejší řídké osídlené dvory se tím do roku 1788 proměnily na samostatné osady. Nejmladší z nich, ležící přímo pod ptenským zámekem, se rozrostl v osadu Nové Ptení, stejným způsobem vznikly osady Ptenský Dvorek a Holubice. Osada, založená ve Zdětíně v místech tamějšího hospodářského dvora, dostala jméno Nechutín. Hospodářské dvory na statku Suchdol se osamostatnily jako osady Jednov, Klárky a Labutice. Vytvořením nových osad uprostřed polí byla hustota osídlení rozložena rovnoměrněji. Poddaným odpadlo přecházení za robotou do odlehlých míst. S prací pak začínali o to dříve a blíže svých chalup.

Vedle pevně stanovených poplatků, roboty a naturálních dávek zůstaly poddaným zachovány dřívější povinnosti. Jednou z nich byl odběr piva z ptenského panského pivovaru, ke kterému příslušelo 10 hospod. Se vznikem náboženského fondu došlo k přeměně roboty na peněžní dávky, výjimky se týkaly dovozu sladu a ledu pro pivovar, přepravy dřeva, vína, soli nebo stavebního materiálu. Zachována zůstala povinná účast poddaných při stavbách, lovech a honech. Po přeložení správy ptenského panství do Konice počátkem osmdesátých let byla většina realit pronajímána. Roční příjem z pivovaru činil 1.425 zlatých, celkový zisk z palíren, mlýnů, hostinců, panských domků, kováren, pil a olejen byl zhruba o 200 zlatých nižší. Do roku 1825 mělo hospodaření klesající tendenci. Tři rybníky, určené původně k chovu téměř čtyř tisíc kaprů, byly vysušeny, přeměněny na pole a pronajaty. Polohu rybníků a někdejší bažantnice dnes jen naznačují odpovídající názvy polních tratí. Ptenská cihelna zanikla, stejný osud stihl i zdejší chmelnici.

Nezpochybnitelným ziskem Filipa Ludvíka při koupi ptenského panství a suchdolského statku byly rozsáhlé lesy. Ve smlouvě je jmenovitě uváděn Panenský les s myslivnou u Seče. V ptenském polesí tehdy převažovaly jedle, jejichž dřevo nacházelo široké uplatnění v dnes již neexistujících oborech lidské činnosti. Před dražbou bylo ptenské panství se Suchdolem oceněno na 117.111 zlatých a 40 krejcarů, 1. srpna 1825 byly prodány za 64.030 zlatých. Majetek nepovažoval Filip Ludvík za nevyčerpatelný zdroj financí k nákladnému životu. Dával přednost promyšlenému hospodaření a při očekávání výsledků své práce měl dostatek trpělivosti. Při nákupu statků z náboženského fondu musel počítat s nápravou panujících poměrů. Předchozí správcové těžili z komplikovaného uspořádání nemovitostí fondu do přechodně ustanovených hospodářských celků. Panství Konice, Ptení, Laškov a Malé Hradisko byla řízena z centra v Konici. Vzhledem k jejich vzájemné vzdálenosti, na tehdejší poměry dosti značnou, mohli úředníci zneužívat svěřených pravomocí bez obav z účinné kontroly, často k vlastnímu prospěchu. V roce 1792 začali ptenští poddaní odvádět nově přikázané poplatky teprve pod hrozbou vojenské asistence.

Třetí transakcí, která za příznivějšího vývoje v dalším období mohla rodu Saint Genois prospět nejvíce, byl zisk panství Čelechovice na Hané. Jeho hlavní předností bylo rozložení jednotlivých statků v úrodném kraji. Vedle Čelechovic k němu náležely Dubany, Křelov a Třebčín a od roku 1500 je vlastnil klášter svaté Kláry v Olomouci. Do výnosu samotné vsi se započítávaly spolu s robotou, naturáliemi a platy také příjmy z panského dvora, mlýna a z dobývání lomového kamene. Jeptišky zde založily rybník pro potřeby svého pivovaru, ve kterém se ročně uvařilo na 800 sudů piva. Jedna z panských hospod byla přímo v místě, druhá stála poblíž poutní mariánské kaple, obnovené zásluhou kláštera počátkem 18. století nad Čelechovicemi. Největšímu zatížení byl pivovar vystaven v letech 1771-1777, kdy musel vyrovnat výpadek pivovaru ptenského, zničeného při požáru tamějšího zámku. Po ustavení náboženského fondu a parcelaci

panských dvorů se po roce 1783 objevily nové osady i na čelechovickém panství. První v řadě byly Lazce, základ dnešní městské části Olomouce. Obdobně vznikl Heneberk na dvoře třebčinském, Margelíkov (nyní součást Vrbátek) na dubanském a Rittberg (Čelechovská Kaple – Kaple) na čelechovickém. Zrušením pivovaru zanikly v roce 1802 povinnosti poddaných, zajišťující jeho dosavadní provoz, zachována zůstala roboty při převážení potřebného materiálu. Dřevo se dováželo z lesů u Seče a v opačném směru od Hynkova. Filip Ludvík Saint Genois koupil statek Čelechovice od náboženského fondu 4. října 1825. Při dražbě byl nabídnut za 59.135 zlatých, koupě se uskutečnila za 60.250 zlatých.

Zájem o střední Moravu projevil Ludvík Filip již před získáním tří uvedených panství v roce 1825. Ke zvelebovanému velkostatku v Paskově a dalším nemovitostem přikoupil dvůr Týneček u Olomouce. Tehdy byl již komořím a rytířem Řádu Leopoldova, zřízeného v roce 1808. V krátkém časovém rozpětí zvětšil rodový majetek u Olomouce o díl Vrbátek a Dolany, v Kožušanech postavil patrový zámek. U Šternberka koupil zříceniny hradu Tepenec s okolními pozemky, na kterých vyrostl obelisk, pojmenovaný podle něj „Filipovou pyramidou“, nablízku pak vznikla napodobenina antické svatyně, označovaná na počest Filipovy manželky jako „Johanin chrámek“. V roce 1827 koupil statek Žerotín a spojil ho s klášteřem Hradisko. Na tamějším zámku, ležícím rovněž v blízkosti Šternberka, dal opravit interiéry, v zámecké zahradě anglického stylu zřídil skleníky, pařeniště a přístřeší pro fíkovníky. Byly zde umístěny čtyři mytologické plastiky a ze dvou stromů obřího vzrůstu vznikly po úpravách kuriózní letohrádky. V lednu téhož roku byl svobodný pán Filip Ludvík Saint Genois d'Harnoncourt za zásluhy o monarchii, obchodní podnikání a charitativní činnost na svých statcích povýšen císařem Františkem I. do hraběcího stavu. V podnikání našel Filip Ludvík smysl života, ale nákupem statků, které se vyznačovaly krásou přírody a uměleckými památkami současně naznačil daleko širší okruh svých zájmů.

Jako rakouský občan si uvědomoval druhořadou roli své země v době bojů o světové prvenství mezi Francií a Anglií. Když Napoleon znemožnil anglickému loďstvu přístup do evropských přístavů a tím i dovoz zámořského zboží, nastal v zásobování kontinentu stav nouze. Angličané byli sice pokořeni, ale Napoleon sám si musel nedostatkové zboží pro svou potřebu opatřovat jen potají a obcházel tak vlastní nařízení o námořní blokádě. Za tohoto stavu se v Evropě začaly hledat cesty k pokrytí neuspokojené poptávky využitím domácích zdrojů. Chybějící třtinový cukr se časem podařilo nahradit dokonalým zpracováním šťávy cukrové řepy. Písemně je doloženo, že mezi lety 1811-1814 se v rafinerii plumlovského zámku vedle cukrovky vařil cukr i ze šťávy javoru a břízy. Dosažení soběstačnosti ve spotřebě cukru měl dopomoci vznik nových cukrovarů a osvobození majitelů cukrovarů od daně v roce 1831. Této pobídce se Filip Ludvík rozhodl využít hned na dvou místech. Dostatek řepy pro cukrovar v Paskově, otevřený v roce 1838, si s ročním předstihem pojistil zakoupením sousedního statku v Kunčicích nad Ostravicí a jeho pěti osad. Současně se v Čelechovicích na Hané začalo v prostoru někdejšího pivovaru s přípravami ke stavbě cukrovaru dalšího. První řepná kampaň v čelechovickém cukrovaru proběhla na jaře 1840. Vybavením a zajištěním provozu každého cukrovaru starosti podnikatele nekončily. S pěstováním cukrovky se teprve začínalo, jednotlivé rostliny byly vysazovány zahradnickým způsobem a ručně ošetřovány až do sklizně. K náročné polní práci mohla vrchnost až do zrušení roboty donutit poddané příkazem, chyběly však zkušenosti. Když se poddaní po roce 1848 stali osobně svobodnými rolníky a chalupníky, získával je hrabě k náročné polní práci vedle mzdy také vypisováním peněžních odměn. Pohotově reagoval na změny v hospodářství i politice a připravoval tak cestu svému dědici. Hrabě Filip Ludvík Saint Genois d'Harnoncourt, nejvýraznější osobnost rodu, umírá v roce 1857.

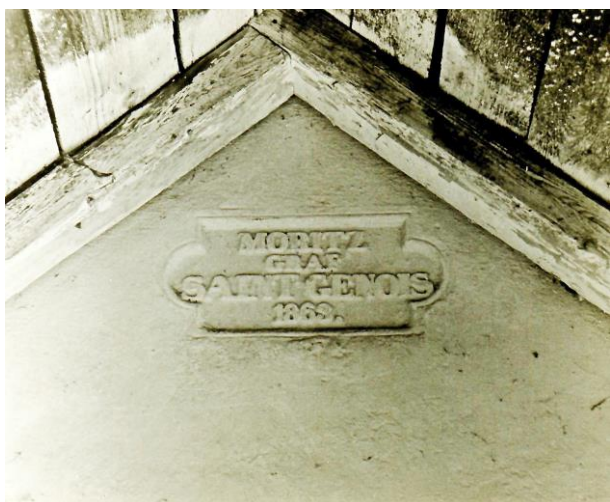
Jeho syn Mořic Jan Nepomuk spatřil světlo světa v roce 1816. Díky dobrému společenskému postavení a pověsti rodu se přes své mládí stal sekretářem moravskoslezského gubernia, nahrazeného po roce 1848 zemským místodržitelstvím. Ze sňatku, který uzavřel v roce 1848 s hraběnkou Wallisovou, se narodil syn Arnošt Filip. Druhou manželkou ovdovělého hraběte Mořice byla hraběnka Stolbergová. V podnikání se nejvíc zaměřil na cukrovar v Čelechovicích. Ve vybavení a modernizaci výroby se snažil držet krok s dobou,

rozšíření provozních prostor předcházelo zřízení vlastní cihelny přímo v místě. Zásobování větším množstvím cukrovky pojistil nájmem pozemků ve Stichovicích, Kostelci na Hané, Krumsíně a Plumlově. Výsledky hospodaření však neodpovídaly vynaloženému úsilí. Vedle obchodních problémů a konkurence nově vzniklých cukrovarů se projevíly důsledky prusko-rakouské války. V roce 1866 se válčící strany v Čelechovicích a okolí střídaly, obě se chovaly jako na dobytém území a přivodily tak epidemii cholery. Těžkou ranou byl požár rodového sídla v Paskově v roce 1869. Mořic se rozhodl pro obnovu zámku od základu a ocitl se tak na pokraji dluhů. Potřebné peníze získával prodejem jiných statků. Knížeti Janu II. z Lichtenštejna prodal v roce 1878 Ptení a o rok později Žerotín. Zadlužený Paskov se pokusil uchránit tím, že jej převedl v roce 1880 do vlastnictví rodu hraběte Stolberga, z něhož pocházela jeho druhá manželka. Nepříznivé vyhlídky donutily Mořice, aby se v roce 1882 podělil o vlastnictví a správu čelechovického cukrovaru s brněnským podnikatelem. V následujícím roce v něm zavedli elektrické osvětlení a předběhli tak dobu o desítky let. Období nadějně spolupráce trvalo do června 1888, kdy hrabě Mořic zemřel. Vlastnictví cukrovaru pak přešlo plně pod kontrolu dosavadního spolumajitele. Historie někdejšího hospodářského celku, utvořeného z panství klášterní Hradisko, Ptení a Čelechovice na Hané, připomenutého po téměř dvou stoletích jeho pečeti, se s konečnou platností uzavřela rokem 1899. Tehdy zbývající podíly koupil majitel plumlovského velkostatku kníže Jan II. z Lichtenštejna. Hraběti Arnoštu Filipovi Saint Genois d'Harnoncourt zůstal po předcích už jen statek Javoří ve Slezsku.

Pro úplnost informace o výrobě cukru u nás je na místě připomenout zde, že ve správě cukrovaru v Čelechovicích na Hané se až do jeho zrušení v roce 1982 vystřídalo více majitelů. V minulosti se cukr vařil také v Bedihošti, Hlučově, Krumsíně a Plumlově. Dr. Václav Větvíčka zjistil, že na našem území zanikly v minulosti celkem 393 cukrovarů. Tradici našeho cukrovarnictví, proslulého dříve i exportem celých továrních komplexů na světový trh, udržuje v současnosti jen 7 cukrovarů, mezi nimi také Cukrovar Vrbátky a.s.

Závěrečná poznámka směřuje do oblasti jazyka. V historické literatuře se název rodu, přesněji jeho přídomek, vyskytuje v několika variantách. V tomto textu dostal přednost tvar „d'Harnoncourt“, na kterém se v nejnovější době shodl kolektiv renomovaných autorů knihy „Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“, zaměřené na severní Moravu. Daleko větším problémem dané doby se ukázala výslovnost samotného jména belgického rodu. S nadsázkou a poněkud posunutým smyslem chápání se zde projevilo, že poddaní nemohli své vrchnosti přijít na jméno. Povědomě znějící křestní jména hraběcí milosti přijali venkované se samozřejmostí, následující označení rodu Saint Genois (výslovnost sěn ženoá) jim znělo natolik cize, že si je pro svou potřebu upravili. Podle Dr. Antonína Hrazdila, který k práci o minulosti Ptení čerpal ze vzpomínek starousedlíků, se pro hrabata vžilo označení „Žamžola“, pochopitelně s patřičně zvukomalebnou a hanácky širokou samohláskou „o“ uprostřed slova. V Čelechovicích, kde vzhledem k rozsáhlejšímu podnikání rodu se objevovalo jeho jméno častěji, sloužil ke stejnému účelu výraz „Ženožička“. V době zvýšeného zájmu o genealogii a při pátrání po předcích a kořenech rodů vůbec by se mohl vztah mezi příslušníky rodu Saint Genois a potomstvem Ženožičků objevit v jasnějším světle. Nositelů příjmení Ženožička – Ženožičková je dnes 106 a žijí prakticky ve všech krajích, z toho více než polovina na Olomoucku a v nejbližším okolí.

Hmotných památek, spojených s historií belgického šlechtického rodu, se dochovalo minimum. Kovová tabulka s textem Moritz Graf Saint Genois 1869 se ještě počátkem tohoto století nacházela na nádvoří ptenského zámku nad vchodem do někdejšího ptenského pivovaru. Pod stříškou na venkovní zdi po ní zůstalo jen prázdné místo. V Čelechovicích byl erb rodu na vnější fasádě hlavní budovy cukrovaru, postavené v roce 1877, vzal však za své při přestavbě objektu počátkem 20. století.

Obrázek 3: Kovová tabulka, která se nacházela nad vchodem do někdejšího panského pivovaru v ptenském zámku

Obrázek 4: S dlouholetými zaměstnanci se hrabě Mořic – Graf Moritz Johann Nepomuk Saint Genois – při odchodu ze Ptení rozloučil symbolickými dárky. Tento připadl Josefu Tomečkovi, jednomu z pěti hraběcích hajných

Text: Mgr. Jaroslav Frgal

Foto: Mgr. Karel Foltin, Mgr. Jaroslav Frgal

Grafická úprava: Ing. Adéla Dvořáková

Použitá literatura:

B. Burian Konický okres, Brno 1939.

R. Dvořák Dějiny Moravy, Brno 1904.

F. Faktor Popis okresního hejtmanství Prostějovského, Praha 1898.

L. Hosák Historický místopis střední a severní Moravy, okres olomoucký a prostějovský, Olomouc 1959.

L. Hosák Přehled historického místopisu Moravy a Slezska v období feudalismu do roku 1848, Ostrava 1967.

A. Hrazdil Ptení, rukopis.

V. Janoušek Plumlovský okres, Brno 1933.

V. Janoušek Prostějovský okres, Brno 1938.

Kolektiv autorů Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II, Severní Morava, Praha 1983.

Kolektiv autorů Čelechovice na Hané 1315-2015, Čelechovice na Hané 2015.

Ottova encyklopedie Česká republika, Praha 2006.

V. Pinkava Litovelský okres, Brno 1903.

M. Plaček Hrady a zámky na Moravě a ve Slezsku, Praha 1996.

M. Pojsl, V. Hyhlík Olomouc očima staletí, Olomouc 1992.

Popis královského hlavního města Olomouce sepsaný syndikem Florianem Josefem Louckým roku 1746, Olomouc 1991.

R. Smetana Průvodce památkami v Olomouci, Ostrava 1996.